

Центр досліджень продовольства та
землекористування (KSE Агроцентр)

ОГЛЯД ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

17 травня 2022 року

ПЕРЕДМОВА ДО СЕРІЇ

Глобальний погляд: вторгнення РФ в Україну посилило роль України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Блокований експорт і поставлена під загрозу поточна посівна кампанія призвели до різкого зростання цін на світовому ринку, створюючи не лише ризики підриву діяльності агропродовольчого сектору країни та національної економіки в цілому, але і передумови для голоду сотень мільйонів людей по всьому світу^{1,2}.

Україна відіграє все більшу роль на світовому аграрному ринку. Всього два десятиліття тому експорт українського зерна був спроможний нагодувати 40 мільйонів людей, а сьогодні вже – понад 400 мільйонів. У 2019-2021 роках на Україну припадало майже 10% світового експорту пшениці,

15% експорту кукурудзи, 15% експорту ячменю та майже 50% експорту соняшникової олії³.

Внутрішній погляд: на сільське господарство припадає близько 20% ВВП (враховуючи суміжні галузі, розташовані на ланцюгу створення доданої вартості) України і більше 40% загальних доходів від експорту⁴. Крім того, що сільське господарство є важливим сектором з точки зору ВВП і зайнятості (близько 15% від загальної чисельності населення України⁵), сільськогосподарські виробники забезпечують місцеве населення майже 100% споживання основних сільськогосподарських культур, овочів і не менше 80% споживання м'яса⁵. Незважаючи на величезний потенціал сільськогосподарського виробництва України, війна серйозно впливає не тільки на глобальну, а й на внутрішню продовольчу безпеку.

Запускаючи огляд продовольчої безпеки та політики в Україні, ми прагнемо забезпечити регулярний моніторинг продовольчої безпеки та аграрної політики у воєнний час в Україні. Цей огляд має допомогти стейкхолдерам сектору та іншим зацікавленим сторонам у прийнятті політичних та бізнес рішень.

¹ Російське вторгнення в Україну може поставити під загрозу глобальну продовольчу безпеку і привести до голоду сотень мільйонів людей по всьому світу. Новини Київської школи економіки, 4 березня 2022 року. <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/russian-invasion-in-ukraine-could-threaten-global-food-security-and-starve-hundreds-of-millions-globally/>

² Вплив україно-російського конфлікту на глобальну продовольчу безпеку та пов'язані з цим питання в рамках мандату Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО). 169 сесія, 8 квітня 2022 року. <https://www.fao.org/3/ni734en/ni734en.pdf>

³ ФАОСТАТ.

⁴ Державна служба статистики України.

⁵ Власні розрахунки, засновані на даних Державної служби статистики України.

ДОСТУПНІСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВА ↓ 38%

Продовольча безпека – комплексне поняття, яке зазвичай складається з трьох елементів: наявності продовольства, доступу до нього та використання. Ми починаємо з доступу до їжі, тобто з наявності достатнього доходу або інших ресурсів для доступу до продовольства, і використовуємо Індекс доступності продовольства (ІДП). ІДП⁶ розраховується як відношення середньої заробітної плати⁷ до ціни кошика продуктів харчування (див. методологію у вставці А.1 додатка).

Середня ціна на "кошик товарів" в Україні з 18 по 22 квітня зросла на 5,8% відносно періоду з 21 по 25 лютого. Зростання було найвищим у Херсонській області, значна частина якої перебувала під окупацією РФ: на 36%. На жаль, дані для Донецької, Луганської та Чернігівської областей, де значна територія на момент здійснення обчислень була окупована РФ, відсутні. Відповідно, ціни для цих регіонів були замінені на середні ціни по країні, що дещо вплинуло на оцінку індексу⁸.

Середні зарплати до і після вторгнення⁹ а також ціни на кошик продуктів харчування дозволяють оцінити

⁶ Проект INDEX (2018), Data4Diets: Складові аналізу продовольчої безпеки, пов'язані з харчуванням. Університет Тафтса, Бостон, Массачусетс. <https://index.nutrition.tufts.edu/data4diets>. Accessed on 2 May 2022.

⁷ Оскільки пенсії та соціальні виплати не змінили своїх номінальних значень до 22 квітня, вони вважаються постійними протягом усього періоду обчислення індексу. Відповідно, вони не впливають на значення індексу.

⁸ Іншим способом визначення відсутніх цін є використання скоригованого середнього значення цін на відповідні товари в сусідніх регіонах. Оскільки кожен регіон має свої особливості, визначення "сусідів" з точки зору цінової близькості не є однозначним. Відповідно, виникає необхідність провести аналіз просторової залежності.

⁹ Згідно з опитуванням керівників і власників бізнесу, проведеним Gradus і Київською школою економіки, 22% підприємств залишалися неактивними у період з 12 по 22 квітня. 71% всіх неактивних підприємств не виплачували зарплату своїм співробітникам. https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Ukrainian_Business_inWar_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf

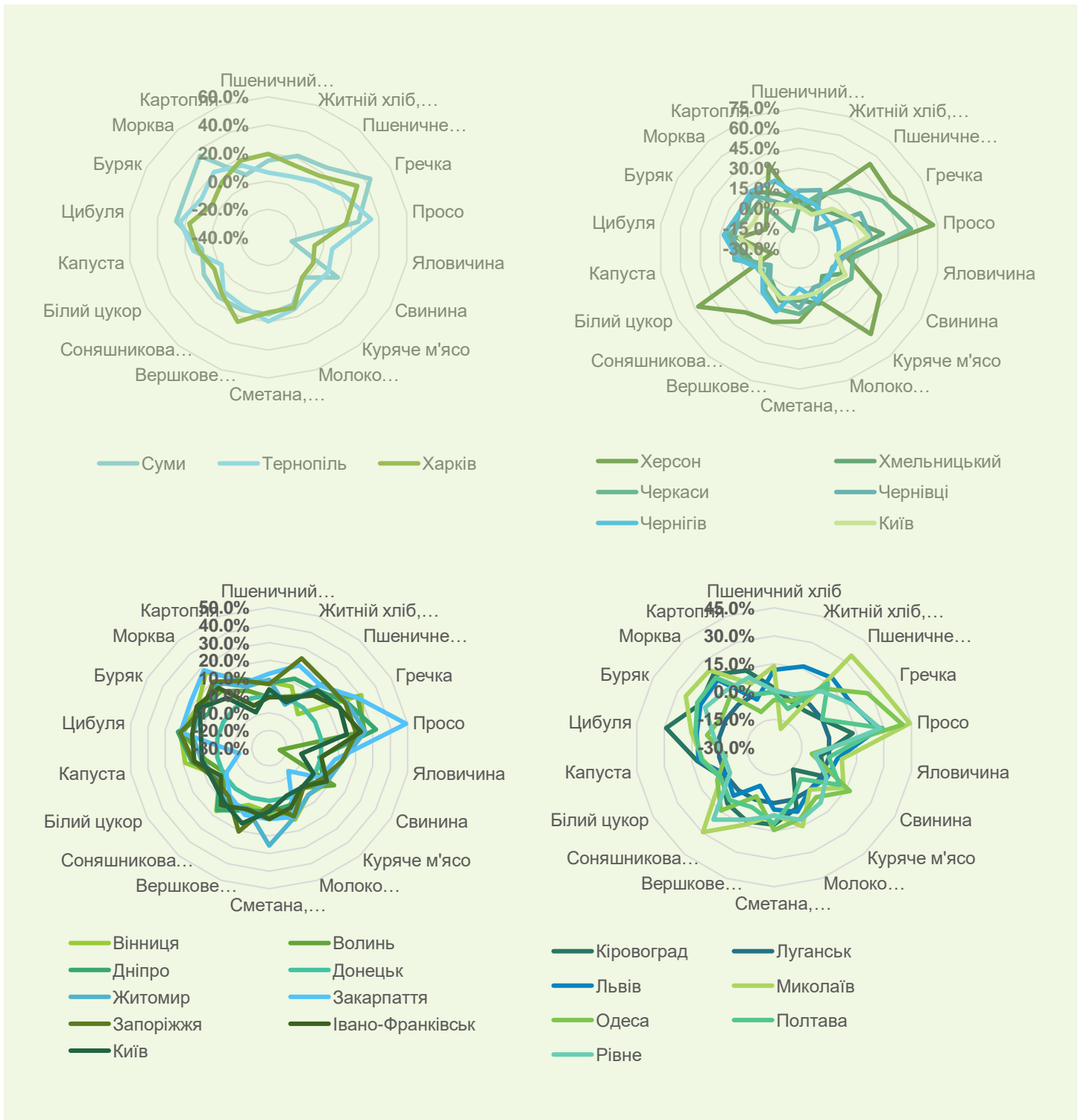
ІДП. ІДП вимірює кількість щомісячних кошиків продуктів харчування, які людина із середньою зарплатою може придбати в даний момент. До вторгнення оцінка ІДП становила 12,4, що означало, що людина із середньою зарплатою могла купити продуктів харчування з нашого кошика на 12,4 місяці. Поточний показник ІДП становить 7,7, що означає зниження купівельної спроможності середнього споживача в Україні на 37,9%. Це сигналізує про істотне зниження доступу до продовольства для населення України.

ЦІНИ НА ПРОДОВОЛЬСТВО ↑ 6-35%

Вторгнення в Україну призвело до істотного зростання цін на основні продовольчі товари в Україні та її регіонах (подробіці див. на малюнку А.1 в додатку). Абсолютними чемпіонами в ціновій гонці стали: Херсонська область зі зростанням на 29,6%, та Черкаська, Миколаївська, Сумська та Тернопільська області, які показали зростання на 13,1-10,3% (див. Малюнок 1 нижче). У цілому по Україні ціни на хліб, борошно, м'ясо, молочні продукти, молоко та овочі зросли на 5,6-34,5% в залежності від продукту.

Найбільш значні зміни відбулися у таких категоріях товарів як пшеничне борошно (17%), гречана крупа (27%) та просо (35%). У січні-лютому, наприклад, зміна цін на ці товари склала до 5%. Зростання цін на свинину (10%), молоко (9%), вершкове масло (12%), цукор (7%) і рослинне масло (13%) з початком війни є досить помітним. Наприклад, у порівнянні з довоєнним періодом, зростання цін на цю продукцію не перевищувало 4%. Основними причинами підвищення цін стали зростаючі світові ціни на продовольство і енергоносії, викликані, серед іншого, масштабними інфраструктурними руйнуваннями, збільшенням витрат на логістику, збоями в операційній діяльності та поставках в Україні.

РИСУНОК 1: РЕГІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ЦІН НА ПРОДОВОЛЬСТВО, %

Джерело: власні розрахунки, засновані на даних Держстату.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТА ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА

В агропродовольчу політику України внесені важливі зміни в якості відповіді на проблеми, що виникли в результаті вторгнення РФ. Вони дійсні на період воєнного часу і поширюються на малих та середніх сільськогосподарських виробників з оборотом не більше 20 мільйонів євро на рік, що еквівалентно підприємству, що обробляє до 10 000 гектарів. Зокрема:

- a) всі підприємства з річним оборотом менше 10 млрд грн (340 млн доларів США) мають право на 2%-вий податок з обороту і звільнення від ПДВ і податків на прибуток;
- b) скасовано акцизний податок на паливо і знижено ПДВ з 20% до 7%;
- c) скасовано імпортні мита на більшість товарів (за винятком алкоголю і тютюнових виробів), а також вимогу про внутрішнє маркування;
- d) введення фіксованого обмінного курсу валюти та заборона на купівлю іноземної валюти резидентами;
- e) введення 'Списку Критичного Імпорту', який дозволяє організаціям здійснювати перекази в іноземній валюті;
- f) введення порогових цін на критично важливі товари і товари, що мають відношення до національної безпеки (до 10% на зернові, 7 грн на дизельне паливо і т.д.);
- g) введення заборони на імпорт товарів, що походять з РФ;
- h) сільськогосподарські підприємства мають право клопотати про тимчасове звільнення своїх працівників від військового обов'язку за умови дотримання певних критеріїв¹⁰.

Земельна політика

7 квітня відбулися зміни в законодавстві про земельні відносини у сільському господарстві, які діють у воєнний час¹¹. Основна зміна стосується оренди сільськогосподарських земель державної та комунальної власності (за винятком земель, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать державним, муніципальним підприємствам, установам, організаціям), а також земель, які залишаються у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського спільного акціонерного товариства, нерозподілених і незатребуваних земельних ділянок та земельних ділянок (паїв) для цілей аграрного виробництва терміном до одного року. Оренда такої землі здійснюється на наступних умовах:

- a) розмір орендної плати не може перевищувати 8% від нормативної грошової оцінки земельної ділянки (варіюється залежно від земельних ділянок у різних регіонах), яка визначається виходячи із середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі орних земель у регіоні;
- b) орендар земельної ділянки не має права на компенсацію власних витрат на благоустрій території, продовження договору оренди землі укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря, суборенду землі, встановлення земельного сервітуту, зміну земельних ділянок, будівництво нерухомості (будівель, споруд) на земельній ділянці, створення багаторічних насаджень на земельній ділянці, переважне право на придбання орендованої землі у разі її продажу, відчуження і передачі права користування земельною ділянкою в якості застави (іпотеки), використання для власних потреб

[vijskovozobov'язanih?fbclid=IwAR2IGeU8ZEQfwOhgsPpKjoXTMmdbY7t2WdyRltgtH2nxWlw313W0fjOVeD8](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text)

¹¹ Закон України (2145-IX). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення безпеки харчових продуктів в умовах воєнного стану. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

¹⁰ Мінагро (2022): Порядок застосування тимчасового звільнення від військового обов'язку співробітників. <https://minagro.gov.ua/news/poryadok-bronyuvannya->

загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісів, водойм, а також інших корисних властивостей землі, наявних на земельній ділянці, зміну типу землекористування (з сільськогосподарського на будь-який інший);

с) Оренда землі здійснюється без земельних аукціонів.

Правила транзиту

З квітня транзит продуктів тваринного походження в ЄС став можливий для категорій товарів, які дозволені до експорту в ЄС як зі схвалених, так і з несанкціонованих об'єктів, тільки за умови дотримання вимог з охорони здоров'я тварин¹².

Спрощення юридичних процедур

У період воєнного стану Міністерство аграрної політики та продовольства та Уряд України спростили процедури для наступних дій:

а) були скасовані додаткові процедури сертифікації насіння¹³;

б) спрощене маркування імпортованих продуктів харчування і кормів в умовах воєнного стану;

с) скасовано ліцензування експорту кукурудзи та соняшникової олії, в той час як гречаної крупи і сумії пшениці та жита (меслін) (1001), курячого м'яса (0207 11, 0207 12, 0207 13, 0207 14) та курячих яєць (0407 21 00 00) залишилось^{14,15};

¹² КМУ (2022): змінено умови транзиту продуктів тваринного походження через ЄС. <https://www.kmu.gov.ua/news/zmineno-umovi-tranzitu-produkciji-tvarinnogo-pohodzhennya-cherez-yes>

¹³ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 1 березня 2022 р. № 132, <https://minagro.gov.ua/npa/pro-zabezpechennya-silgosptovarovirobnikiv-nasinnjam-dlya-provedennya-vesnyano-polovih-robit-u-2022-roci?v=624ea86d4de6c>

¹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 р. № 352. Про внесення змін до додатка 5 до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-u-dodatok-5-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-grudnya-2021-r-1424-352>

д) дозволи (сертифікати) на право перевезення, зберігання, використання і торгівлі пестицидами та агрохімікатами, видані відповідно до Закону України "Про пестициди та агрохімікати" та дійсні станом на 1 січня 2022 року, дійсні на період дії воєнного стану в Україні та протягом 90 днів, наступних за днем його припинення або скасування¹⁶;

е) спрощення контролю за дотриманням фітосанітарних норм¹⁷;

ф) спрощена реєстрація сільськогосподарської техніки та обладнання під час воєнного стану¹⁸ (додаткову інформацію про сільськогосподарську та земельну політику в Україні див. APD-Ukraine¹⁹).

¹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. N№ 422. Про внесення змін до додатків 1 та 5 до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424. <https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220422>

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 297. Про деякі питання транспортування (транспортування), зберігання, використання і торгівлі пестицидами та агрохімікатами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2022-%D0%BF#Text>

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2022 р. № 398. Про деякі питання фітосанітарних заходів і процедур в умовах воєнного стану. <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zdijsnennya-fitosanitarnih-zahodiv-ta-procedur-v-umovah-voyennogo-stanu-398>

¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 434. Про внесення змін до Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних та меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-vidomchoy-reyestraciyi-ta-znyattya-z-obliku-traktoriv-samohidnih-shasi-samohidnih-silskogospodarskih-dorozhno-budivelnih-i-meliorativnih-mashin-434>

¹⁹ Новини аграрної та продовольчої політики. <https://www.apd-ukraine.de/de/publikationen/neuigkeiten-aus-der-agrar-und-ernhrungspolitik>

ДОДАТКИ

Додаток А.1: Методологія, що застосовується для оцінки індексу доступності продовольства

Індекс доступності продовольства (ІДП) розраховується з використанням регіональних щоденних цін на 21 найважливіший продовольчий продукт в Україні, зібраних Державною службою статистики України (Держстат). Однак на 24-25 лютого в чотирьох областях (Запорізька, Луганська, Харківська та Херсонська) інформація про ціни відсутня через високу інтенсивність бойових дій. Якщо ціни на продукти харчування відсутні за 24 лютого або 25 лютого, або і те, і інше, – ми оцінюємо середню тижневу ціну, використовуючи тільки ті дні, за які була доступна інформація про ціни на продукти харчування. Також відсутні дані про ціни по двох регіонах в зоні активних бойових дій (Донецька та Луганська області) за період з 18 по 22 квітня, а також по тимчасово окупованому Криму за весь період. Ми замінюємо ціну продукту в регіоні на середню ціну по країні за даний період у разі відсутності регіональних цін.

В цілому, ціни доступні для 23 областей (за винятком окупованого Криму, Донецької та Луганської областей), 6 з яких мають ознаки нестабільного фізичного доступу до продовольства. Ми розглядаємо область з нестабільним фізичним доступом до продовольства, коли відсутня інформація про ціни принаймні на один основний продукт харчування протягом принаймні одного дня на тиждень з 18 по 22 квітня.

Найбільш складна ситуація зі стабільним фізичним доступом до продовольства спостерігалася в Чернігівській області, яка майже місяць перебувала під окупацією РФ. Проблеми спостерігалися щодо макаронних виробів, м'яса птиці, молока і вершкового масла, а ціни на борошно, вівсянку, гречану крупу, пшоно, яловичину, свинину і сметану були відсутні весь тиждень з 18 по 22 квітня.

Крім Чернігівської області, є ще п'ять областей з нестабільним доступом до окремих продуктів харчування. Відсутня інформація про ціни на пшеничний хліб в Херсонській області, на гречану крупу і яловичину в Полтавській області, а також на вівсянку в Кіровоградській області. Кіровоградська та Сумська області також мають нестабільний доступ до гречаної крупи, в той час як Житомирська область має нерегулярний доступ до вівсянки.

Вартість щомісячного споживчого кошика заснована на обраних 21 продуктах харчування і з використанням оцінок середньомісячної структури споживання продуктів відповідно до споживчого кошику, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Незважаючи на регіональні відмінності в структурі споживання, ми створюємо єдиний кошик товарів на національному рівні, щоб забезпечити кращу порівнянність цін²⁰.

Окрім змін у цінах, для оцінки ІДП ми також використовуємо структурні зміни на ринку праці, зокрема зміни у заробітній платі. Згідно з опитуванням керівників і власників бізнесу, проведеним Gradus і Київською школою економіки, 22% підприємств залишалися неактивними з 12 по 22 квітня. 71% всіх неактивних підприємств не виплачували зарплату своїм співробітникам. Серед діючих підприємств (78% всіх підприємств), якщо виключити категорію, яка відповіла "важко відповісти", – 23% не платять зарплату. Таким чином, згідно з результатами опитування, приблизно 36% співробітників втратили роботу і тепер змушені розраховувати на допомогу з працевлаштування замість заробітної плати. Субсидії з працевлаштування варіюються від 650 до 10 000 грн., при цьому середня допомога становить приблизно 4000 грн.

Тільки 26% діючих фірм і 6% неактивних фірм продовжують виплачувати повну заробітну плату, і тільки 2% компаній в кожній категорії платять вище рівня, що існував до вторгнення. Решта респондентів вказали один з

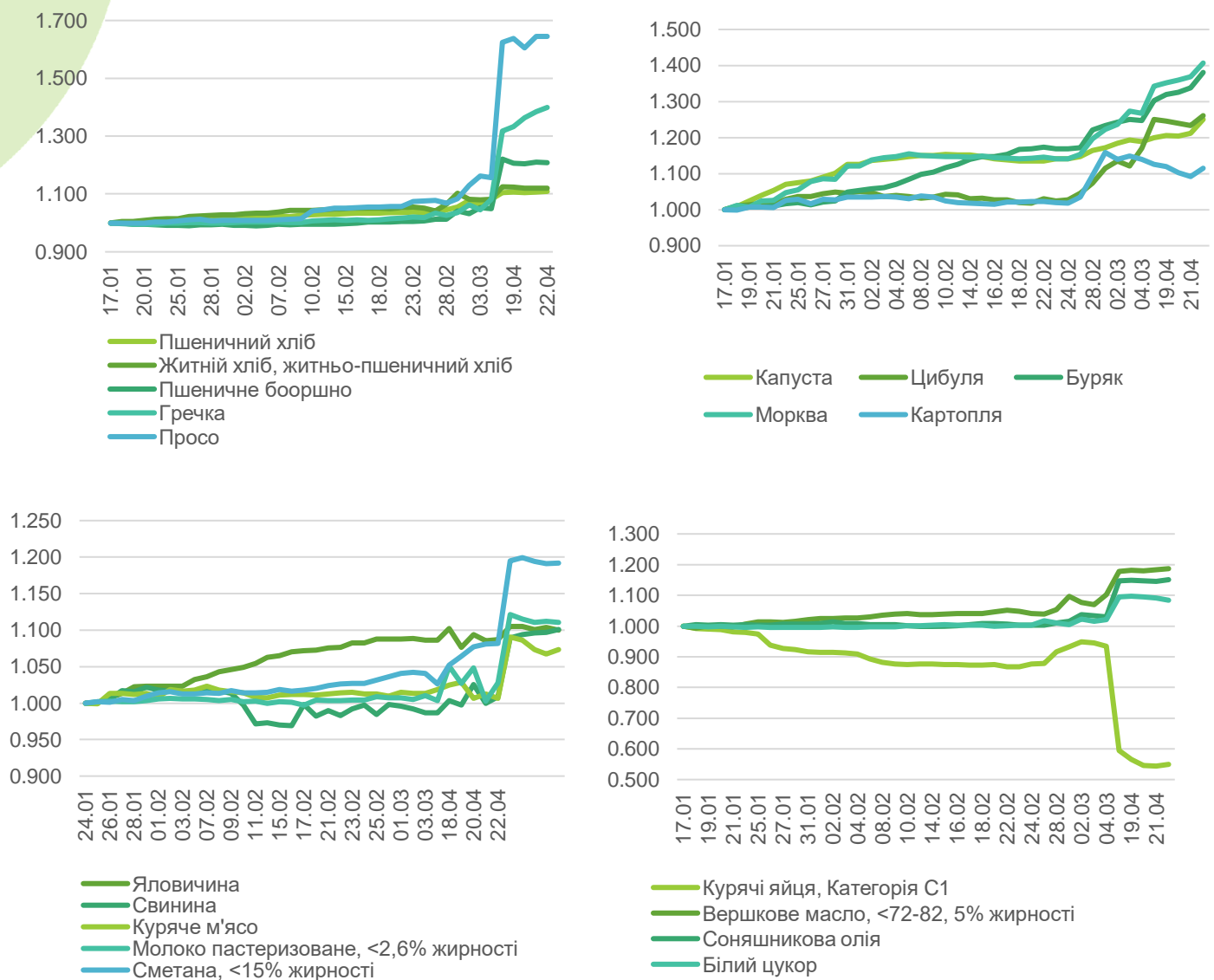
²⁰ У той час як насправді зміна відносних цін між різними категоріями продуктів харчування змінює структуру споживання таким чином, що відносно дешевші продукти стикаються з більш високим попитом – ми використовуємо один і той самий кошик протягом усього періоду спостереження.

чотирьох рівнів заробітної плати, пов'язаних з рівнями до вторгнення: до 30% від заробітної плати до вторгнення, 30-49%, 50-69% і 70-99% від заробітної плати до вторгнення.

Середня заробітна плата в Україні за листопад 2021 – січень 2022 року склала 15 438 гривень на місяць (за даними Держстату). Використовуючи ці дані і описане вище опитування, ми приходимо до висновку, що середній заробіток людей, які були працевлаштовані до вторгнення, знизився до 10 155 гривень на місяць, або більш ніж на третину (зниження середнього номінального заробітку на 34%, включаючи допомоги з працевлаштування для тих, хто втратив роботу).

Рисунок А. 1: Індеси денних цін на основні продовольчі товари в Україні, 17 Січня – 22 квітня, 17,01=1,00

Джерело: власні розрахунки, засновані на даних Держстату

Погляди і думки належать авторам і не відображають позицію Київської школи економіки та партнерів цього проекту.

Контактні особи:

Роман Нейтер та Марія Богонос
Центр досліджень продовольства
та емлекористування KSE

agrifood@kse.org.ua
kse.ua

Подяка:

Ця робота здійснюється за підтримки Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй, Світового банку та ЄБРР.

Автори вдячні Денису Паламарчуку, керівнику групи експертів проекту ЄС "IPRSA", та Олександрі Сікачині, експерту з аграрних ринків та політики, за їх дуже цінну підтримку та коментарі.